

کتابخانه تخصصی
پایان نامه ها

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
مؤسسه آموزش عالی رضویه ساوه

«پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد رشته حقوق»
گرایش: حقوق خصوصی

عنوان پایان نامه:

مطالعه اسناد تجاری (چک، سفته، برات) در حقوق تجارت ایران

استاد راهنما:

جناب آقای علی محمد مکرمی

استاد مشاور:

سرکار خانم فریده رفیعی

نگارش:

زهرامامی آرنندی

تابستان ۱۴۰۰

به نام خدا

نام و نام خانوادگی: زهرا امامی آرندی

عنوان پایان نامه: مطالعه اسناد تجاری (چک، سفته، برات) در حقوق تجارت ایران
استاد راهنما:

اینجانب زهرا امامی آرندی تهیه کننده پایان نامه کارشناسی ارشد حاضر خود را ملزم به حفظ امانتداری و قدردانی از زحمات سایر محققین و نویسندگان بنا بر قانون Copyright می دانم. بدین وسیله اعلام می نمایم که مسئولیت کلیه مطالب درج شده با اینجانب می باشد و در صورت استفاده از تصاویر؛ جداول؛ و مطالب سایر منابع، بلافاصله مرجع آن ذکر شده و سایر مطالب از کار تحقیقاتی اینجانب استخراج گشته است و امانتداری را به صورت کامل رعایت نموده ام. در صورتی که خلاف این مطلب ثابت شود، مسئولیت کلیه عواقب قانونی با شخص اینجانب می باشد.

نام و نام خانوادگی دانشجو:
زهرا امامی آرندی

امضاء و تاریخ

کلیه حقوق مادی مترتب بر نتایج مطالعات،
ابتکارات و نوآوری‌های ناشی از تحقیق
موضوع این پایان‌نامه متعلق به مؤسسه
آموزش عالی رضویه ساوه می‌باشد.

فهرست مطالب

عنوان	شماره صفحه
چکیده	۱
مقدمه	۲
بیان مسأله	۳
اهداف پژوهش	۱۱
۱- هدف اصلی	۱۱
۲- هدف‌های فرعی	۱۱
اهمیت و ضرورت پژوهش	۱۱
سؤال‌های پژوهش	۱۲
۱- سؤال اصلی	۱۲
۲- سؤال‌های فرعی	۱۲
فرضیه‌های پژوهش	۱۲
۱- فرضیه اصلی	۱۳
۲- فرضیه‌های فرعی	۱۳
روش پژوهش	۱۳
پیشینه تحقیق	۱۴

فصل اول: مبانی و مفاهیم نظری

بخش اول- مفاهیم و تعاریف	۱۹
مبحث اول- اسناد تجاری	۱۹
مبحث دوم- ظهنویسی	۱۹
مبحث سوم- ضمانت	۲۰
مبحث چهارم- ضمانت در اسناد تجاری	۲۲
مبحث پنجم- مسئولیت تضامنی	۲۳
مبحث ششم- ظهنویسی	۲۳

- بخش دوم- سابقه تاریخی ظهرنویسی ۳۶
- بخش سوم- ظهرنویسی اسناد تجاری ۳۸
- بخش چهارم- مسئولیت نماینده (وکیل) و ظهرنویسی به وکالت ۳۹
- مبحث اول- قاعده‌ی عدم مسئولیت نماینده در حقوق تجارت ۳۹
- مبحث دوم- ظهرنویسی به نمایندگی در اسناد تجاری در قوانین متحدالشکل ژنو ۴۷
- گفتار اول- قانون متحدالشکل ژنو در خصوص برات و سفته ۴۷
- گفتار دوم- قانون متحدالشکل ژنو در خصوص چک ۴۹
- مبحث سوم- شرط عدم مسئولیت در اسناد تجاری ۵۰
- گفتار اول- شرط عدم مسئولیت ظهرنویس در اسناد تجاری ۵۱
- گفتار دوم- شرط عدم مسئولیت ظهرنویس در برات ۵۱
- گفتار سوم- شرط عدم مسئولیت ظهرنویس در سفته ۵۶
- گفتار چهارم- شرط عدم مسئولیت ظهرنویس در چک ۵۶
- گفتار پنجم- ظهرنویسی جزئی ۵۸
- گفتار ششم- محدود کردن قابلیت انتقال سند هنگام ظهرنویسی ۵۹

فصل دوم: ماهیت حقوقی ضمانت

- بخش اول- تضامن و اقسام مسئولیت تضامنی ۶۲
- مبحث اول- تعریف تضامن ۶۲
- گفتار اول- ضمان در قوانین مدنی و تجارت ۶۴
- گفتار دوم- ضمان قانون مدنی ۶۵
- گفتار سوم- ضمان قانون تجارت ۷۱
- بخش دوم- ماهیت مسئولیت تضامنی در اسناد تجاری ۷۴
- بخش سوم- مسئولیت تضامنی امضاءکنندگان سند در برابر دارنده ۷۹
- مبحث اول- مسئولیت تضامنی ۸۰
- مبحث دوم- شرط تحقق مسئولیت تضامنی ۸۳
- گفتار اول- مبنای شرط ۸۳

گفتار دوم- مطالعه قوانین	۸۴
گفتار سوم- ذی نفع در مسئولیت تضامنی و تعریف دارنده	۸۶
بند اول- ذینفع مسئولیت تضامنی	۸۶
بند دوم- تعریف دارنده	۸۶
بند سوم- مطالعه قوانین	۸۸
بند چهارم- ذینفع بودن مسئولیت تضامنی دارندگان قبلی سند	۹۰
بند پنجم- ترتیب مراجعه به مسئولیت سند	۹۲
فصل سوم: وجوه اشتراک و افتراق ظهرنویس و ضامن در اسناد تجاری با تأکید بر لایحه جدید قانون تجارت	

بخش اول- مقایسه وجوه اشتراک و افتراق مسئولیت ظهرنویس و ضامن در اسناد تجاری با تأکید بر

لایحه جدید قانون تجارت	۹۳
مبحث اول- وجوه اشتراک	۹۴
گفتار اول- ماهیت حقوقی ظهرنویسی برای ضمانت	۹۴
گفتار دوم- شرایط اختصاصی ظهرنویسی برای ضمانت	۹۷
بند اول- قید مضمون عنه	۹۷
بند دوم- قید برای ضمانت	۹۹
بند سوم- قید مبلغ مضمون به و تاریخ ضمانت	۱۰۲
بند چهارم- ضمانت در برگه ضمیمه	۱۰۳
بند پنجم- سایر شرایط	۱۰۵
گفتار سوم- آثار و احکام ظهرنویسی برای ضمانت	۱۰۵
بند اول- آثار ظهرنویسی در رابطه با ضامن و ذینفع ظهرنویسی	۱۰۶
بند دوم- آثار ظهرنویسی در رابطه با ضامن و مضمون عنه	۱۰۸
بند سوم- آثار ظهرنویسی در رابطه با ضامن و سایر مسئولین سند	۱۰۹
بخش دوم- وجوه افتراق	۱۱۰
مبحث اول- اصل استقلال امضاءها	۱۱۰

- گفتار اول- مفهوم اصل استقلال امضاءها..... ۱۱۲
- مبحث دوم- اصل استقلال امضاءها در کنوانسیون‌های بین‌المللی و مقررات داخلی ۱۱۳
- گفتار اول- تعهد مستقل امضاءکننده سند در قانون تجارت ۱۱۵
- گفتار دوم- استقلال امضاءها و مسئله شرایط اساسی صحت معاملات ۱۱۷
- بند اول- اهلیت ۱۱۷
- بند دوم- سایر شرایط اساسی صحت معاملات ۱۱۹
- بخش سوم- شرایط دعوی علیه ظهنویس ۱۲۳**
- مبحث اول- مهلت اقامه دعوا علیه ظهنویسان ۱۲۳
- بند اول- مطالبه وجه در مواعد قانونی ۱۲۴
- بند دوم- دریافت گواهی عدم پرداخت اسناد تجاری (اعتراض عدم تأدیه) ۱۲۴
- بند سوم- رعایت مهلت‌های قانونی ۱۲۴
۱. محل تأدیه وجه اسناد تجاری در ایران ۱۲۴
۲. محل تأدیه وجه اسناد تجاری در خارج ۱۲۵
- مبحث دوم- تشریفات طرح دعوا علیه ضامن و ظهنویس ۱۲۵
- گفتار اول- صلاحیت مراجع قضائی در رسیدگی به دعوا ۱۲۵
- بند اول- صلاحیت ذاتی مراجع قضائی ۱۲۵
- مبحث سوم- طریقه رسیدگی به دعوای مطالبه طلب ۱۲۸
- گفتار اول- مالی یا غیرمالی بودن دعوا ۱۲۸
- گفتار دوم- طریقه تقدیم دعوا به مرجع قضائی ۱۲۹
- گفتار سوم- خواهان و خوانده دعوا ۱۲۹
- گفتار چهارم- نحوه تنظیم خواسته دعوا ۱۲۹
- گفتار پنجم- اسناد و مدارک لازم برای طرح دعوا ۱۳۰
- نتایج ۱۳۰**
- پیشنهادها ۱۳۳**

منابع و مآخذ

- الف) منابع فارسی ۱۳۷
- کتاب ۱۳۷
- جزوات ۱۳۹
- مقاله‌ها ۱۳۹
- پایان‌نامه ۱۴۱
- ب) منابع خارجی ۱۴۱
- منابع عربی ۱۴۱
- منابع انگلیسی ۱۴۳
- منبع فرانسوی ۱۴۳
- پیوست‌ها ۱۴۴
- چکیده انگلیسی ۱۷۵

چکیده

اسناد تجاری به معنای خاص کلمه شامل چک، سفته و برات، بدون داشتن مزایای قانونی که سرعت، اطمینان و سهولت دریافت وجه آن را برای دارنده تضمین نماید، اوراقی بی مصرف خواهند بود. این پایان نامه نحوه تضمین مزایای عمده اسناد تجاری از سوی قانونگذار را در قانون تجارت مصوب ۱۳۱۱ با لایحه جدید قانون تجارت و اسناد بین‌المللی (کنوانسیون ژنو ۱۹۳۳ و مقررات آنسیترا ۱۹۸۸) مورد بررسی تطبیقی قرار داده است. مزایای مهم اسناد تجاری شامل، اصل استقلال امضاءها، اصل تجریدی بودن اسناد تجاری و سند عادی در حکم سند رسمی لازم الاجرا بودن در مورد سند تجاری چک از سوی قانونگذار در هر سه گونه مقررات مورد مقایسه، صراحتاً یا ضمناً تأیید و به رسمیت شناخته شده است. اما ابهامی که در خصوص جزئیات برخی از مزایای اسناد تجاری در قانون فعلی وجود دارد، در لایحه جدید رفع شده است. در خصوص مزیت استقلال امضاءها، آثار قانونی درج شرط عدم مسئولیت از سوی ظهرنویسان، صادرکننده یا ضامن، در قانون فعلی روشن نبوده اما در لایحه به شکل منسجم‌تر و روشن‌تری تبیین شده است. اصل عدم استناد به ایرادات در قوانین و مقررات داخلی وضعیت روشنی ندارد و هیچ ماده قانونی به صراحت چنین اصلی را به رسمیت نشناخته است اما غالب حقوقدانان و رویه قضایی حکم مواد کنوانسیون یکنواخت ژنو را در این باره در اسناد تجاری صادره در ایران نیز مجری می‌دانند. اصرار بر برخورداری اسناد تجاری از مزیت مذکور در لایحه جدید قانون تجارت ایران انعکاس روشنی یافته و امکان توجه ایراد به اسناد سه‌گانه تجاری صراحتاً سلب گردیده است.

کلمات کلیدی: مزایای اسناد تجاری، ظهرنویسی، مسئولیت ضامن، اصل تضامنی بودن اسناد تجاری، اصل

عدم توجه ایرادات، لایحه جدید قانون تجارت، کنوانسیون ژنو ۱۹۳۰، کنوانسیون آنسیترا ۱۹۸۸.

اسناد تجاری ابزار بسیار مهم در جهت تسهیل معاملات محسوب گردیده و اهمیت آن به جهت امتیازاتی است که نسبت به سایر اسناد دارا هستند. نقش کاربردی اینگونه اسناد در معاملات داخلی و بین‌المللی به عنوان جایگزین پول، تحصیل اعتبار و نیز وسیله‌ای برای تضمین تعهدات، مورد تایید و تأکید قانونگذار قرار گرفته است. همچنین در اهمیت و توجه بیش از پیش به اسناد تجاری می‌بایست مواردی همچون قابلیت نقل و انتقال از طریق ظهرنویسی، مسئولیت تضامنی، اصل عدم توجه به ایرادات و استقلال امضاءها را نیز به آن افزود.

البته استفاده از امتیازات فوق در مورد اسناد تجاری خود مستلزم رعایت مقررات قانونی و از جمله شرایط صدور، معامله و اقامه دعوای مربوط به آنهاست. در این بین، تشریفات صدور و توجه به مندرجات سند و امضای آن از اهمیت خاصی برخوردار بوده و موجب اعتماد دارنده به ظاهر سند می‌گردد. بر این اساس، مسئولیت امضاءکنندگان نیز تحت عناوین مختلف صادرکننده ظهرنویس، ضامن و غیره مطرح و مورد توجه قرار می‌گیرد.

امضاءهای متن و ظهر اسناد تجاری چه به عنوان صدور، ظهرنویسی و غیره ممکن است توسط نماینده و نه شخص اصیل انجام شود. در ماده ۲۲۷ قانون تجارت در همین رابطه به امکان صدور برات به دستور و به حساب دیگری اشاره شده است.

در مقررات بین‌المللی همچون ماده ۸ کنوانسیون های ژنو و آنسیترا و نیز ماده ۳۶ مقررات کمیسیون حقوق تجارت بین الملل سازمان ملل متحد در مورد برات و سفته بین‌المللی، همچنین ماده ۲۶ قانون بروات انگلیس به امضای نماینده و به عنوان براتکش، ظهرنویس یا براتگیر اشاره کرده و حسب مورد مسئولیت امضاءکننده و اصیل را بیان نموده است. این موضوع به دلیل وحدت ملاک و مستندات قانونی مربوط در مورد چک هم قابلیت اجرا دارد. بنابراین، مسئله نمایندگی در امضای اسناد براتی منحصر به مرحله صدور نیست

بلکه ممکن است در مرحله انتقال و در مقام ضمانت و یا قبولی برات نیز مطرح شود (نیک فرجام، ۱۳۹۲: ۱۸۰). بنابراین، امضاء اسناد تجاری چه توسط شخص اصیل و چه توسط نمایندگان اشخاص (اعم از اشخاص حقوقی و حقیقی)، موجب یکسری آثار و مسئولیت‌هایی نسبت به امضاءکننده و یا امضاءکننده به همراه صاحب حساب خواهد شد، که نوع مسئولیت اشخاص امضاء و یا مهرکننده اسناد تجاری برحسب سمت و یا نوع اسناد تجاری ممکن است متفاوت باشد.

بیان مسأله

سند در لغت چیزی است که بدان اعتماد کنند و نوشته‌ای که در اثبات اعمال حقوقی به کار می‌رود. ماده‌ی ۱۲۸۴ قانون مدنی سند را چنین تعریف نمود: «سند عبارت است از هر نوشته‌ای که در مقام اثبات دعوی یا دفاع قابل استناد باشد». اسناد از لحاظ اعتبار به اسناد رسمی و عادی تقسیم می‌شوند. نوع دیگر تقسیم بندی به اسناد تجاری و غیرتجاری است.

قانون تجارت ایران در باب چهارم خود، مقررات مربوط به برات، فته‌طلب و چک را بیان کرده است؛ اما اسناد مزبور را تحت عنوان کلی «اسناد تجاری» معرفی نکرده است. قانون تجارت فرانسه که قانون‌گذار ما از آن الهام گرفته است نیز به این اسناد عنوان اسناد تجاری^۱ نداده، بلکه برای هر یک قواعد ویژه‌ای مقرر کرده است.

با وجود این، در کتاب‌های حقوقی، اسناد فوق تحت عنوان اسناد تجاری مورد بحث قرار می‌گیرند؛ هر چند درباره‌ی این عنوان و حوزه شمول آن، چه در حقوق ایران و چه در حقوق فرانسه، مباحث فراوان است (اخلاقی، ۱۳۷۰: ۸ به بعد).

^۱ . Effets de Commerce

اگرچه برات، سفته و چک از جمله اسنادند و حتی اگر میان اشخاص غیرتاجر رد و بدل شوند نیز تابع قانون تجارت هستند و به آن‌ها اسناد تجاری گفته می‌شود^۱، اما عنوان کلی اسناد تجاری به برات و سفته و چک محدود نمی‌شود و دنیای تجارت مملو از اسنادی است که دارای چنین عنوانی هستند؛ نظیر قبض انبار، سند در وجه حامل، اوراق بهادار، اوراق قرضه، اوراق سهام، بارنامه و اسناد اعتباری. این اسناد که در تجارت مورد استفاده قرار می‌گیرند، به نحوی سند تجاری‌اند و به این علت، باید در مباحث دیگر که راجع به اسناد تجاری مورد بررسی واقع شوند.

با وجود این در ایران، منظور از اسناد تجاری در معنای خاص، معمولاً اسنادی است که در بسیاری جهات به برات شبیه‌اند و خصایص عمده آن را دارند و علاوه بر خود برات به طور عمده عبارت‌اند از سفته و چک. ویژگی‌های مشترک برات، سفته و چک به گونه‌ای است که در مورد آن‌ها، به جای عنوان اسناد تجاری، می‌توان از عنوان «اسناد براتی» استفاده کرد. این اسناد همگی قابل ظهرنویس‌اند؛ ارزش آن‌ها به پول جاری، در خودشان ذکر شده است؛ نماینده یک تعهد نقدی‌اند و در مدت کوتاهی قابل پرداخت هستند. ولی آنچه این اسناد را از دیگر اسناد تجاری جدا می‌کند، ویژگی تجریدی تعهدات ناشی از آن‌هاست. متعهد برات، سفته و یا چک به موجب امضای این اسناد در مقابل دارنده سند متعهد می‌شود و در مقابل او نمی‌تواند به روابط شخصی خود با انتقال‌دهنده‌ی سند استناد کند. به عبارت دیگر، متعهد برات در مقابل دارنده آن نمی‌تواند به ایراداتی متوسل شود که می‌توانست آن‌ها را در مقابل انتقال‌دهنده - به لحاظ معامله‌ای که به خاطر آن سند براتی صادر شده و به جریان افتاده است - مطرح کند؛ زیرا تعهد براتی از تعهد حاصل از معامله اصلی جدا و مستقل است.

^۱ . برات و سفته از ابتدا برای استفاده در معاملات تجاری ایجاد شده‌اند. برات وسیله‌ای برای تبدیل پولی به پول دیگر بوده و به همین دلیل، در فرانسه به «*letter de change*» و در انگلستان به «*bill of exchange*» موسوم است؛ هرچند در حال حاضر، استفاده از این سند به آن منظور نیست. سفته نیز وسیله‌ای برای اخذ وام میان تجار بوده است که این ویژگی هنوز هم موجود است؛ ولی امروزه استفاده از سفته در انحصار تجار نیست. مع‌ذک، مقررات حقوق تجارت در مورد سفته نیز لازم‌الاجراست، حتی اگر برای امور غیرتجاری صادر شده باشد. چک نیز با آنکه ذاتاً یک سند تجاری نیست، تابع قانون تجارت و مقررات مربوط به برات است و سند تجاری محسوب می‌شود.

اسناد مورد بحث، به عنوان وسیله پرداخت، نقشی نظیر پول دارند؛ با این تفاوت که موجب اسقاط تعهد بدهکار نمی شوند. در واقع در حقوق ما، پرداخت از طریق برات، سفته و یا چک، بدهکار را بری الذمه نمی کند؛ در حالی که پرداخت به پول، باعث برائت ذمه متعهد می شود. بنابراین، هرگاه در معامله ای مثل بیع از پول به عنوان وسیله پرداخت استفاده شود، تعهد متعهد (خریدار) که ناشی از معامله اصلی است با تسلیم مبلغی پول ساقط می شود؛ اما اگر به جای پول از اسناد تجاری مزبور استفاده شود، تا زمانی که وجه این اسناد به صورت تسلیم پول و یا واریز به حساب متعهد پرداخت نشود، تعهد متعهد (خریدار) همچنان باقی خواهد بود.^۱

خصوصیت دیگر اسناد براتی این است که اگرچه این اسناد در ردیف اسناد عادی - به مفهومی که در قانون مدنی آمده است - هستند^۲، لیکن نسبت به اسناد عادی مزایایی دارند که به دارنده اطمینان بیشتری در وصول طلب مندرج در آنها می دهند.

زمانی رسیدگی به دعاوی ناشی از این اسناد در محاکم به صورت اختصاری صورت می گرفت (بند ۳ ماده ۱۴۳ ق. آ.د.م)؛ در حالی که رسیدگی به دعاوی دیگر به شکل عادی و از طریق تبادل لوایح تعقیب می شود؛ ولی این امتیاز امروز دیگر وجود ندارد؛ زیرا در حال حاضر در دادگاه های ایران به تمام دعاوی به صورت اختصاری رسیدگی می شود. با این همه، اسناد مورد بحث هنوز هم نسبت به اسناد عادی، مزایایی دارند که داشتن آنها برای طلبکار امتیاز تلقی می شود. از جمله آنکه دارنده برات، سفته و یا چک می تواند به صرف تقدیم دادخواست و بدون آنکه درصدی از خواسته را به عنوان خسارت احتمالی خوانده بپردازد، تقاضای صدور قرار تأمین خواسته کند (ماده ۲۲۵ مکرر ق. آ.د.م و ماده ۲۹۲ ق.ت)؛ و نیز اینکه ماده ۲ قانون صدور چک اصلاحی ۱۳۷۲/۰۸/۲۳ چک را در ردیف اسناد لازم الاجرا قرار داده است.

۱. در نتیجه اگر متعهد (خریدار)، ضامنی برای پرداخت در معامله اصلی معرفی کرده باشد، تا حصول شرایط بالا، ضمانت ضامن به قوت خود باقی می ماند. همچنین اگر معامله اصلی متضمن وثیقه یا رهن باشد تا زمانی که به تعهد حاصل از آن عمل نشود، وثیقه یا رهن فک نمی شود.

۲. سند عادی به حکم مواد ۱۲۸۷ و ۱۲۸۹ قانون مدنی، سندی است که در اداره ثبت اسناد و املاک و یا در دفاتر اسناد رسمی یا در نزد سایر مأمورین رسمی و در حدود صلاحیت آن ها تنظیم نشده باشد. البته، هر نوشته ای سند نیست، بلکه «سند عبارت است از هر نوشته ای که در مقام دعوی یا دفاع قابل استناد باشد» (ماده ۱۲۸۴ ق.م) اسناد براتی مشمول تعریف اخیرند.

از طرفی، این اسناد متضمن این مزیت مهم هستند که امضاءکنندگان آنها در مقابل دارند مسئولیت تضامنی دارند و به حکم ماده ۲۴۹ قانون تجارت، در صورت عدم پرداخت وجه سند در سر وعده، دارنده می‌تواند به صادرکننده، قبول کننده (در مورد برات)، ظهرنویس و ضامن هریک از آنها منفرداً و یا مجتمعاً مراجعه کند، بدون آنکه رعایت تقدم و تأخر تعهدات مسئولان لازم باشد. به علاوه، همان طور که گفته شد، متعهد سند براتی در مقابل دارنده سند مسئول است و نمی‌تواند به ایراداتی در مقابل دارنده متوسل شود که احتمالاً می‌توانست علیه واگذارکننده سند به آنها استناد کند.

در قانون تجارت ایران مقررات راجع به برات، سفته و چک بیان شده است؛ ولی در مورد چک به سبب مقررات کیفری حاکم بر آن، قانون صدور چک مصوب تیرماه سال ۱۳۵۵ و اصلاحات بعدی آن در ۱۳۷۲/۰۸/۲۳، اصلاح موادی از قانون صدور چک مصوب سال ۱۳۸۲/۶/۲ و اصلاح قانون چک مصوب سال ۱۳۹۷/۸/۱۳ نیز لازم‌الاجراست. البته، تعریف چک در قانون اخیر و قانون تجارت یکسان نیست.^۱

قابلیت نقل و انتقال ساده اسناد تجاری، به عنوان یکی از اوصاف اصلی اسناد تجاری و نیز به عنوان یکی از امتیازات مهم این اسناد به دارنده سند تجاری اجازه می‌دهد^۲ که سند تجاری را از طریق «ظهرنویسی» به شخص دیگر منتقل سازد.^۳ همین طور، دارنده جدید یا دارندگان بعدی نیز با استفاده از همین اختیار می‌توانند سند تجاری را به دیگران منتقل سازند. همچنین ممکن است شخص یا اشخاصی به عنوان ضامن صادرکننده سند تجاری یا ضامن هر یک از ظهرنویسان، پرداخت وجه سند تجاری را در سررسید آن ضمانت کنند

۱. در واقع، چک موضوع قانون تجارت همان چک قانون صدور چک مصوب ۱۳۵۵ نیست. در چک موضوع قانون اخیر، محال‌علیه باید بانک باشد؛ در حالی که چک موضوع قانون تجارت این ویژگی را ندارد؛ هر چند در عمل صدور چک همواره بر روی بانک‌ها به عمل می‌آید.
۲. بعضی از نویسندگان حقوقی با برجسته نمودن قابلیت نقل و انتقال ساده اسناد تجاری و قابلیت جایگزینی این اسناد به جای پول، عنوان «اسناد جانشین پول» را به جای اسناد تجاری به کار برده اند؛ دکتر کوروش کلوپانی، حقوق اسناد تجاری، نشر میزان، چاپ سوم، ۱۳۹۹، ص ۱۸ و ۱۹؛ بعضی دیگر، اسناد تجاری را با عنوان «اسناد قابل انتقال» (Negotiable instruments) توصیف نموده اند.

Dudly Richardson, A guide to negotiable instruments, 6e-d, butter worth, London, 1980, P.3, Michael furmston and Jason chauah, commercial and consumer law, longman, England, first published, 2010, p.334
3. Christain Gavalda, droit commercial, cheques et effets de commerce, hemis, paris, 1978, p.17, Georges Repert, droit commerciah, 9e-d, L.G.D.J, paris, 1982, p.154, Roblot, Ren, les effets de commerce, editions sirey, paris, 1975, p.2.

(کاتبی، ۱۳۹۹: ۲۰۲؛ سجادی، ۱۳۸۱: ۹۰). بدینسان در کنار «صدور» سند تجاری به عنوان عمل اصلی که در تمامی اسناد تجاری لزوماً وجود دارد و در کنار «قبولی» به عنوان عملی که تنها در برات، امکان تحقق دارد، «ظهنویسی» و «ضمانت» دو عمل حقوقی هستند که گاه در جریان حیات اسناد تجاری یعنی از زمان صدور سند تا پرداخت وجه سند در سررسید آن، ممکن است در سند تجاری ظاهر شوند.^۱

هریک از امضاءکنندگان اسناد تجاری اعم از اینکه به عنوان صادرکننده، ضامن و یا ظهنویس سند تجاری (و نیز برات‌گیر در برات) سند تجاری را امضاء کرده باشند در صورت عدم پرداخت سند تجاری در سررسید آن، در مقابل دارنده سند، تعهد پرداخت دارند. اما نکته مهمی که در این میان باید بدان توجه داشت یکسان نبودن دامنه و شرایط مسئولیت امضاءکنندگان سند تجاری است. از لحاظ عملی و در پرونده های قضایی، به ویژه این موضوع در مورد ضامن و ظهنویس سند تجاری نمود پیدا می کند. در موارد زیادی ممکن است در کنار صادرکننده سند تجاری، ضامن نیز مسئولیت پرداخت داشته باشد اما ظهنویس سند تجاری در همین پرونده، به لحاظ عدم اقدام لازم در مهلت قانونی از سوی دارنده، فاقد مسئولیت باشد و در موارد خاصی نیز عکس این قضیه صادق باشد.

یکی از ویژگی های مهم اسناد تجاری این است که کلیه کسانی که در اسناد تجاری از خود امضاء برجای می گذارند در مقابل دارنده اسناد تجاری مسئولیت تضامنی دارند و در صورتی که اسناد تجاری در سررسید پرداخت نگردد، دارنده می تواند پس از گرفتن گواهی عدم پرداخت با رعایت مواعد قانونی علیه هر یک از امضاءکنندگان بدون رعایت تقدم و تأخر، اقدام به طرح دعوا نماید و وجه اسناد تجاری را وصول کند. همان گونه که ماده ۲۴۹ قانون تجارت در خصوص برات صراحتاً این موضوع را بیان می دارد: «برات دهنده و کسی که برات را قبول کرده و ظهنویسان در مقابل دارنده برات مسئولیت تضامنی دارند. دارنده برات در

۱ البته باید توجه داشت که هر یک از اعمال فوق یعنی صدور سند تجاری، ظهنویسی و ضمانت ممکن است از طریق اعطای نمایندگی صورت گیرد و نماینده با دارا بودن اختیار نمایندگی از طرف شخص دیگر اقدام به امضاء در چک، سفته یا برات نماید: نیک فرجام، کمال، «مطالعه تطبیقی نمایندگی در امضای اسناد تجاری (برات، سفته و چک)»، فصلنامه دیدگاه های حقوقی دانشگاه علوم قضایی و خدمات اداری، سال هجدهم، شماره ۶۲، ص ۱۷۹.

صورت عدم تأدیه و اعتراض می‌تواند به هر کدام از آن‌ها که بخواهد منفرداً یا به چند نفر یا به تمام آن‌ها مجتمعاً رجوع نماید. همین حق را هریک از ظهرنویس‌ها نسبت به برات دهنده و ظهرنویسان ماقبل خود دارد. اقامه دعوا علیه یک یا چند نفر از مسئولین موجب اسقاط حق رجوع به سایر مسئولین برات نیست. اقامه کننده دعوا ملزم نیست ترتیب ظهرنویسی را از حیث تاریخ رعایت کند و ضامنی که ضمانت برات‌دهنده یا محال علیه یا ظهرنویس را کرده فقط با کسی مسئولیت تضامنی دارد که از او ضمانت نموده است.»

با این حال گاه در آرای مراجع قضایی ما، تفاوت شرایط تحقق مسئولیت امضاءکنندگان اسناد تجاری و به طور خاص ضامنان و ظهرنویسان اسناد تجاری در نظر گرفته نمی‌شود و استنباط ناصحیح قاضی، صدور رأیی خلاف قانون را رقم می‌زند این موضوع قابل ذکر است که به لحاظ تفاوت شرایط تحقق مسئولیت ضامن و ظهرنویس سند تجاری و تفاوت مهلت‌های طرح دعوا علیه امضاءکنندگان مزبور، لازم است که در ابتدا مشخص گردد که آیا امضای پشت سند به عنوان ضمانت صورت گرفته یا به عنوان ظهرنویسی. در صورتی که امضای پشت سند فاقد هرگونه تصریح خاص باشد که ظهرنویس یا ضامن بودن امضاءکننده را نشان دهد نظر یکسانی در مورد دلالت امضای صرف به عنوان ظهرنویسی یا ضمانت وجود ندارد. عده ای از نویسندگان امضاءهای صرف پشت سند تجاری را دلیل ضمانت دانسته اند (ستوده تهرانی، ۱۳۹۷: ۱۵) و دسته ای دیگر امضاءهای مزبور را حاکی از ظهرنویسی می‌دانند (اسکینی، ۱۳۹۴: ۷) به هر حال اگر اصولاً امضای صرف در پشت سند تجاری را دلالت بر ظهرنویسی نیز بدانیم چنانچه خلاف آن توسط امضاءکننده یا دارنده ی سند به اثبات برسد یا ظاهری خلاف اصل مزبور وجود داشته باشد باید امضاءکننده را ضامن بدانیم نه ظهرنویس سند تجاری. مانند اینکه اگر در پشت سفته یا چک در وجه حامل امضای فاقد هرگونه تصریح وجود داشته باشد چنین امضایی را باید ناشی از ضمانت امضاءکننده دانست و نه ظهرنویسی وی، چرا که چنین سندی با قبض و اقباض منتقل می‌گردد. ظهرنویسی به عنوان عملی که گردش اسناد تجاری را تسهیل و تأمین و

دستیابی دارنده به حقوق مندرج در سند را تضمین می‌نماید، نهادی است برخاسته از حقوق غربی که ردپای آن را می‌بایست در حقوق تجارت قرن شانزدهم ایتالیا جست.

نهاد حقوقی ظهرنویسی به اسناد تجاری این قدرت را می‌بخشد که بسادگی و بدون نیاز به هیچ تشریفات از دارایی خارج و به دارائی دیگر بییوندند و سرعت و امنیت را که اصول و لوازم عمده تجارت و مطلوب تجار و عملیات تجاری می‌باشند با خود به ارمغان آورند.

ظهرنویسی به عنوان وسیله انتقال سریع و بدون هزینه اسناد تجاری روشی پذیرفته شده در حقوق ممالک مختلف جهان است که با تصویب کنوانسیون ۷ ژوئن ۱۹۳۰ ژنو در مورد سفته و برات و کنوانسیون ۱۹ مارس ۱۹۳۱ ژنو در مورد چک و الحاق ممالک مختلف به این کنوانسیونها در جهت وحدت و همسانی به پیش می‌رود. گسترش روزافزون معاملات تجاری بین‌المللی لزوم این وحدت و همسانی را تأیید و تسریع می‌نماید. اسناد تجاری در یک سیر تاریخی نشأت گرفته از تحولات قرون بیداری و تحولات صنعتی به دوران جدید، جایگاهی خاص را در مناسبات تجاری پیدا کرده اند و رغبت و تمایل به استفاده از آنها در دنیای پرزرق تجارت گاهی قانونگذاران را بر آن داشته تا با وضع مقررات، شکل و قالب این عمل را در جهت منظم هدایت نموده و از طرفی دیگر به این رغبت در جهت کاهش مبادله پولی تداوم بخشد. لذا نفس وضع مقررات در این باب خود فهم مقنن را در این حیطة به کسوت درک تجلی داده است و می‌بینیم که کنوانسیون ها و قوانین متحدالشکل ژنو و .. گامی اساسی را در این جهت بر داشته اند. که مقنن ما در لایحه جدید قانون تجارت اراده ای در تکوین این اوامر و نواهی داشته است و صد البته اینکه در حال حاضر با گسترش مناسبات و فراگیر شدن استفاده از این اسناد و گسترش همان رغبت گفته شده ضرورت شناسایی و اصلاح قانون تجارت در جهت هماهنگی و همسویی با بسیاری از مقررات بین‌المللی احساس شده است که این احساس در ظرف لایحه جدید قانون تجارت ریخته شد. در حوزه اسناد تجاری و انتقال آنها در لایحه جدید قانون تجارت گام‌های مثبتی برداشته شده است. قانون قبلی ۱۳۱۱ تجارت فاقد جامعیت لازم در حوزه انتقال اسناد

تجاری متناسب با پیشرفت‌های تجاری بود و در لایحه جدید مفاهیم نو نظیر اسناد تجاری الکترونیکی و مسئولیت بانک‌ها در حوزه انتقال اسناد تجاری مطرح و شفاف سازی گردیده است و از طرف دیگر در لایحه جدید سایر قوانین موجود قبلی از جمله قانون صدور چک با این قانون هماهنگی بیشتری یافته است و از طرف دیگر مباحث مربوط به اسناد تجاری بصورت منظم و هماهنگ در قانون جدید بیان گردیده اند. همچنین در قانون قدیم در رابطه با انتقال اسناد تجاری نسبت به اثر انتقال سند غیرقابل انتقال سکوت نموده بود در حالیکه در قانون جدید این امر بیان گردیده است.

اسناد تجاری یکی از مهمترین بخش‌های مقررات تجاری است که نیاز به انسجام و توجه بیشتر دارد. انتقال اسناد تجاری در لایحه جدید قانون تجارت هم توسط اشخاص تاجر صورت می‌گیرد و هم توسط شرکتهای تجاری. در فرض نخست مشکل خاصی وجود ندارد و مساله اصلی در شق دوم (شرکتهای تجاری) است که قانونگذار ما آن را به رسمیت شناخته است. واقعیت هم این است که سند تجاری بر حسب ذات خود، توان و قابلیت انتقال را دارد و دارنده آن اعم از شخص حقیقی یا حقوقی این امکان را دارد که آن را به دیگری منتقل کند و این انتقال هم بر اساس قانون جدید تابع اراده طرفین، اما اراده‌ای که تا حدودی غالب بر محدودیت‌های خاص و از پیش ساخته قانونی دارد و انتقال‌دهنده حقوق خود را به دارنده جدید منتقل می‌کند اما خود بعد از انتقال در رابطه دارنده جدید سند با متعهد به پرداخت آن بیگانه نخواهد بود و از این رابطه کنار نخواهد بود بلکه همچنان تحت شرایطی مسئولیت وی باقی است. مطابق مقررات مواد قانون جدید در رابطه با اسناد تجاری مواد ۲۸۰ - ۲۸۶ - ۲۸۷ - ۲۸۹ و ۳۰۹ قانون تجارت، دارنده برات یا سفته در صورتی می‌تواند به ظهرنویس مراجعه و مبلغ سند را مطالبه نماید که ظرف مدت ۱۰ روز از تاریخ وعده، سند را واخواست کرده و حسب مورد، ظرف یک سال یا دو سال از تاریخ اعتراض، اقامه دعوی نماید در غیر اینصورت دعوی دارنده علیه ظهرنویس یا ظهرنویسان مسموع نخواهد بود. چنانکه ملاحظه می‌شود قانونگذار، ضمانت اجرای عدم رعایت مواعد را عدم مراجعه دارنده به ظهرنویس دانسته و راجع به عدم

مراجعه به ضامن سکوت کرده است. هر چند تا قبل از سال ۷۴ برخی دادگاهها ضمانت اجرای مورد بحث را ناظر به ضامن نیز می دانستند اما بعد از صدور رأی وحدت رویه ۵۹۷ - ۱۳۷۴ / ۰۲ / ۱۲ این اختلاف از بین رفت و هیأت عمومی دیوان عالی کشور در این رأی اعلام کرد رعایت هیچیک از مواعد مذکور در مورد مراجعه به ضامن الزامی نیست. این تفاوت بین ضمانت و ظهرنویسی زمانی خودش را به روشنی نشان می دهد که خواهان (دارنده سند) به یک یا هر دو تکلیف فوق عمل ننموده باشد به همین دلیل تلاش می کند برای دادگاه اثبات کند که امضاءکننده، ظهر سند را بعنوان ضامن امضاء کرده است نه ظهرنویس و برعکس خوانده مورد بحث، برای برائت ذمه خود به دنبال آنست که ظهرنویس بودن خود را ثابت کند نه ضامن بودنش را. شایان ذکر است تنها در یک مورد دارنده بعلت عدم رعایت مواعد نمی تواند به ضامن مراجعه کند و آن موردی است که ضامن از ظهرنویس ضمانت کرده باشد که چون دارنده حق مراجعه به ظهرنویس ندارد تبعاً حق مراجعه به ضامن او را نیز ندارد. به ویژه مقررات کلی نظر به مراتب فوق الذکر، در این پژوهش درصدد برآمده مشخص شود که چه مقرراتی راجع به اسناد تجاری (چک، سفته، برات) در حقوق ایران وجود دارد؟

اهداف پژوهش

۱- هدف اصلی

مقررات راجع به اسناد تجاری (چک، سفته، برات) در حقوق ایران

۲- هدفهای فرعی

- مقایسه مسئولیت ظهرنویس و ضامن در اسناد تجاری با تاکید بر لایحه جدید قانون تجارت
- بررسی ماهیت حقوقی ظهرنویسی و مسئولیت ظهرنویس با تاکید بر لایحه جدید قانون تجارت.
- بررسی ماهیت حقوقی ضمانت و مسئولیت ضامن با تاکید بر لایحه جدید قانون تجارت

اهمیت و ضرورت پژوهش